

Lorenzo Valla o Boëthiově Filosofii utěšitele. Humanistická kritika filosofické teologie

TOMÁŠ NEJESCHLEBA

Katedra filozofie

Filozofická fakulta Univerzity Palackého

Křížkovského 12

779 00 Olomouc

tomas.nejeschleba@upol.cz

<https://doi.org/10.5507/aither.2021.004>

ABSTRACT*

Lorenzo Valla's dialogue *On Free Will* is the first explicit critique of Boëthius' *Consolation of Philosophy*, more precisely of its fifth book which deals with the issue of the harmony between God's prescience and human free decision. Valla refuses Boëthius' philosophical solution as too dependent on pagan philosophy and instead of rationalistic argument proposes rhetoric argument. The article analyzes principles and strategies of Valla's humanistic approach that aims to show the absurdity of the issue if it is solved by means of philosophical tools.

* Článek vznikl v rámci projektu „Náboženství a věda v zrcadle filozofie“, řešeného na FF UP v Olomouci, č. projektu IGA_FF_2021_006.

Boëthiova *Filosofie utěšitelka* stále patří mezi nejznámější a nejčtenější filosofická díla.¹ Jak známo, a jak v našem prostředí zdůraznila Anežka Vidmanová (Vidmanová 1981), velké popularity se těšila především po celý středověk (srv. Nauta 2009). I když někteří autoři v nedávné době tvrdili, že v pozdním středověku a v renesanci autorita Boëthia i jeho *Filosofie utěšitelky* upadla,² důkladné studium dochovaných

textů tomu nenasvědčuje.³ O vlivu díla hovoří i dialog *O svobodném rozhodování* slavného italského humanisty Lorenza Vally,⁴ který je diskusí právě s Boëthiovou *Filosofií utěšitelkou*. U Vally se nicméně úhel pohledu na Boëthiovo dílo mění. Zatímco doposud byla *Filosofie utěšitelka* přijímána jako svého druhu kanonický text, pro Lorenza Vallu je toto Boëthiovo dílo předmětem ostré kritiky,

1 Nejnovější vydání Bahníkova českého překladu Boëthius (2012).

2 Podle Pierra Courcelleta humanismus ztratil o Boëthia zájem ve prospěch velkých klasiků antické kultury (Courcelle 1967). I Anthony Grafton hodnotí pozdně středověkou a renesanční epochu ve vztahu k recepci Boëthia jako úpadek: humanisté nevěděli, co si s *Filosofií utěšitelkou*, v níž dochází ke střídání literárních žánrů, počít (Grafton 1981).

3 Lodi Nauta ukazuje, že Courcelletovy a Graftonovy odsudky postrádají textovou evidenci (Nauta 2003). Podobně viz Black a Pomaro (2000), srv. Hoenen a Nauta (1997).

4 Kritická edice latinského textu Valla (1934). Pracuji s edicí přetištěnou v německém vydání Valla (1987), které obsahuje i emendace a rozčlenění do paragrafů, převzaté z francouzského vydání Valla (1983). České citace pocházejí z překladu Davida Sanetrníka, Valla (2021).

a to jako trest nevhodné filosofické teologie. V tomto článku se pokusím Vallou humanistickou argumentaci proti Boëthiově *Filosofii utěšitelce* přiblížit.

Lorenzo Valla se proti Boëthiově *Filosofii utěšitelce* obrací již ve svém dřívějším díle *De voluptate*, které v druhé edici nese název *De vero falsoque bono*. Zde se Boëthius objeví jako autor, který podporuje stoickou verzi pravého dobra, jež se rovná ctnosti. Valla se domnívá, že Boëthius tento názor převzal spíše z Platónova dialogu *Gorgiás* než od stoiků, v každém případě tuto pozici považuje za zcela chybnou. Boëthius podle něj totiž vůbec nevěděl, v čem pravé dobro spočívá.⁵ Svou kritiku umísťuje Valla provokativně do třetí knihy *O vero falsoque bono*, v níž je představena podle Vally pravá, křesťanská koncepce dobra.⁶ A Boëthius, v křesťanském středověku oblíbený autor a světec, upadl do omylu právě z toho důvodu, tvrdí Valla, že si filosofie cenil více než svého vlastního náboženství.⁷

Vallův ostrý útok na světcovo pravověří je v dobovém kontextu neobvyklý.

5 Kritická edice Valla (1970). Vycházím z vydání Valla (1977, 270), ve kterém je kritická edice přetištěna. K Boëthiově koncepci dobra ve *Filosofii utěšitelce* srv. Magee (2009).

6 K Vallově představě pravého dobra srv. Kristeller (2007, 31–46).

7 Valla (1977, 270): „De quo ut dicam quod sentio, pace viri in omni doctrina peritissimī, quia patronam philosophiam advocavit et ei prope modum maiorem honorem quam nostre religioni tribuit...“ Valla se podobnými slovy obhajoval před inkvizičním tribunálem v Neapoli v roce 1444, kde znovu tvrdil, že Boëthia kritizoval za to, že filosofie jej může dovést ke štěstí. Srv. Zippel (1970).

Jistěže již ve středověku byla identifikována místa z *Filosofie utěšitelky*, která se zdála být s křesťanskou věroukou neslučitelná. Jednalo se především o několik platónských odkazů na preexistenci duší (Boëthius 2012, III, báseň 6, 84) a na novoplatónskou nauku o světové duši (Boëthius 2012, III, báseň 9, 95), které středověcí komentátoři byli nuceni prostřednictvím rozličných strategií zharmonizovat s křesťanstvím.⁸ Popularita *Filosofie utěšitelky* a také Boëthiových teologických traktátů (Boëthius 2004), jež na druhou stranu podporovaly autorovo pravověří, však „poslednímu Římanovi a prvnímu scholastikovi“ zajišťovala pomyslnou nedotknutelnost. Paradigmaticky to vyjadřuje Dante, který k Boëthiovi chová obdiv nejen v *Božské komedii*⁹ ale i např. v *Hostině* (Wettherbee 2009). Zdá se, že především pátá, závěrečná kniha *Filosofie utěšitelky*, která se věnuje problému slučitelnosti božího předvedění se svobodou lidské vůle,¹⁰ se ve středověku nedočkala žádné kritické reakce (Cameron 2007) a byla standardně komentována jako svého druhu kanonický text. Až právě dialog *De libero arbitrio* Lorenza Vally, zdá se, je její první kritikou.

Podobně jako v *De vero falsoque bono*, i nyní útočí Valla nejprve na Boëthiovu přehnanou lásku k filosofii, která mu podle něj znemožnila pojetí o problému

8 Klíčové byly komentáře Viléma z Conches a Nicholase Treveta, srv. Nauta (1997a), Nauta (1997b), Nauta (2002).

9 Dante (1965, 306), paradiso, zpět X, 121–129, kde je Boëthius tzv. „osmým světlem“.

10 Analýza Boëthiova přístupu např. v Sharples (2009).

svobodné vůle správně.¹¹ Valla dokonce v rétorickém úvodu, který předchází vlastnímu dialogu mezi Laurentiem (tj. Vallou) a Antoniem, považuje filosofii jako takovou za zdroj všech herezí a její využívání v teologii a při obraně náboženství za škodlivé. Demonstrovat to hodlá právě na Boëthiově chybném řešení vztahu božího předvědění a lidské svobodné vůle.

Valla předkládá problém stejným způsobem jako Boëthius. Podle Vally ostatně Boëthius navzdory veškeré kritice, kterou proti němu vznáší, formuloval téma adekvátně (Valla 2021, par. 31, 19). Pokud má Bůh předvědění budoucích událostí, tyto se nemohou stát jinak, z čehož vyplývá, že člověk se nerozhoduje svobodně. Následně i spravedlnost, tj. očekávání odměny nebo trestu za dobré nebo špatné jednání, je nesmyslná.

Takže se zdá, že buď se můžeme rozhodovat, a pak Bůh budoucí události nevidí předem, nebo se rozhodovat nemůžeme, a pak je Bůh nespravedlivý.¹²

Boëthius ve *Filosofii utěšitelce* uchopuje toto dilema mezi svobodou předvědění a vševědoudcností na pozadí dvou přístupů, kde jeden představuje stoicismus a druhý Alexandr z Afrodisiady.

Podle stoiků (v novoplatónské interpretaci, kterou Boëthius přejímá) Bůh nemůže mít předvědění budoucích událostí, které jsou nahodilé. Jelikož však Bůh má univerzální předvědění, nahodilé budoucí události nemohou existovat, což přirozeně vylučuje svobodu rozhodování, která je na nahodilých, nenutných volbách postavena. Podle Alexandra z Afrodisiady, opět v proklovské interpretaci, Bůh vskutku nemůže mít předvědění kontingentních budoucích událostí, což však naopak vede k závěru, že nemá univerzální předvědění.¹³

Řešení, které Boëthiovi nabízí utěšující paní Filosofie, se opírá o tři principy nebo módy principu poznání, jak je analyzoval Robert Sharples (2009), respektive John Marenbon (2003, 130). Zprvée Boëthius přebírá tzv. Jamblichův princip, podle kterého je povaha poznání determinována spíše přirozeností poznávajícího než přirozeností poznávané věci.¹⁴ Jeho prostřednictvím se i Proklos pokoušel nalézt způsob, jak může Bůh poznávat nutně událost, která je sama o sobě kontingentní. Za druhé Boëthius využívá vlastní definici věčnosti jako dokonalého vlastnění nikdy nekončícího a neomezeného života (Boëthius 2012, V, 6. próza, 184). Boží poznání lze pak charakterizovat jako věčnou přítomnost, jako simultánní poznání minulého, přítomného i budoucího (Boëthius 2012, V, 6. próza, 187). Boží poznání je předvěděním pouze pro člověka, který je časovou bytostí a jednotlivé události

11 Valla (1987, 10): „... in presentiarum vero ostendere volumus Boëthium nulla alia causa, nisi quod nimis philosophiae amator fuit, non eo modo debuit disputasse de libero arbitrio in quinto libro de consolatione.“

12 Valla (2021, par. 39, 23). Tomu odpovídá paralelní text u Boëthia.

13 Proklos, *On Providence* 63, srv. Sharples (2009, 216). K Alexandrovi z Afrodisiady srv. Stehura (2013).

14 Termín pochází od Evanse (2004).

uchopuje na časové ose; u Boha se přitom jedná o nahlížení všech událostí ve věčném „ted“. Pojetí věčnosti se tak na tomto místě propojuje s výše uvedeným Jamblichovým principem. Třetím momentem Boëthiova řešení je pak rozlišování mezi absolutní a podmíněnou nutností, které bylo výsledkem diskusí o pravdivosti výroků o budoucích událostech na základě komentářů k deváté kapitole Aristotelova spisu *O vyjadřování* (*De Int.* 19a23–6). Boëthius zde navazuje na dlouhou tradici komentářů k danému problému, která začala již v helénismu a vrcholila v novoplatonismu.¹⁵ V souhrnu pak podle Boëthia, slovy utěšující paní Filosofie, Boží předvědění, které je z jeho hlediska věčnou přítomností, neruší lidskou svobodu rozhodování, která vytváří podmíněně nutné události na rozdíl od událostí nutných absolutně (Boëthius 2012, V, 6. próza, 190).

V čem tedy spočívá Vallova kritika Boëthiova řešení, které, jak bylo řečeno, ve středověku bylo spíše rozvíjeno (srv. např. Gelber 2004) než odmítáno?

Lorenzo Valla, věren humanistickému požadavku návratu k pramenům (*Ad fontes*), se obrací ke zdrojům Boëthiovy *Filosofie utěšitelky*, které následně odhaluje jako pohanské, nekřesťanské, jež ryzosti křesťanské zvěsti, při komparaci s biblickými prameny křesťanského

náboženství, spíše škodí než napomáhají. Přednost, namísto předkřesťanské filosofie a z ní vzešlým teoretickým pojmům, by měla být dána původnímu poselství, jež náboženství vytváří (srv. Blum 2021, 70).

Je to právě racionální, filosofický způsob argumentace, který Valla nepovažuje za uspokojivý, a naopak jej hodnotí jako problematický. Především napadá princip, který jsme označili jako druhý, tj. „že Bůh, skrze inteligenci, která je nad rozumem, a skrze věčnost, všechno ví a má jako přítomné“ (Valla 2021, par. 29, 18). Podle Vally totiž člověk jako rozumový tvor nemůže uchopit povahu Boží inteligence, která je přece nadrozumová, a jako časová bytost nemůže mít představu, co je to věčnost. Boëthiova argumentace je tak zcela smyšlená, a Boëthius proto vztah mezi Božím předvěděním a lidskou svobodnou vůlí vůbec nevysvětlil (Valla 2021, par. 29–30, 18). Vallovým cílem je proto nahradit racionální, logickou argumentaci argumentací rétorickou a místo filosofické teologie, kontaminované pohan-skou racionalitou, vytvořit teologii rétorickou. Tento přístup v *De libero arbitrio* je plně v souladu s jeho programem rétorizace filosofie, který Valla představuje ve svém díle *Repastinatio philosophiae et dialecticae* (Valla 1982a; Valla 1982b). Rétorizací je přitom třeba rozumět „způsob, jímž pravda promlouvá lidem z jazyka, takže jim něco dává na srozuměnou“ (Blum 2021, 71). Pravda, aniž by byla racionálně konceptualizována, se tak sama vyjevuje z různých textů, řekněme příběhů, které rétor předkládá. Důležitým elementem tohoto přístupu

¹⁵ Novoplatónským vyvrcholením úvah o pravdivosti budoucnostních výroků je dílo Boëthiova současníka Ammonia z Alexandrie, ze kterého podle starších interpretací Boëthius čerpal, podle novějších však spíše oba autoři tvořili nezávisle na sobě, čerpajíce ze společné tradice. Srv. Sharples (2009), kde je také sumarizace problematiky.

je samozřejmě požadavek na eleganci jazykového vyjadřování, o kterou Valla usiluje, a stává se tak jedním z klasiků latinské stylistiky.¹⁶

Zdrojem pro texty, jejichž prostřednictvím nechává rétor promlouvat pravdu, je pro humanistu antická tradice. V případě Vallovy rétorické argumentace v dialogu *De libero arbitrio* je to slavný příběh o Sextu Tarquiniovi, o kterém referuje Titus Livius ve svých *Dějínách*, tj. v knihách, které se v humanismu počínaje Franceskem Petrarrou¹⁷ a v celém období renesance těšily vysoké popularitě. Sextus Tarquinius, syn posledního římského krále Tarquinia Superba (o kterém Valla na jiném místě svého dialogu také hovoří), se násilím zmocnil krásné Lucretie, která své pohanění neunesla a spáchala sebevraždu, což vedlo rozhněvaný římský lid k povstání proti králi, který byl z Říma vyhnán, a Sextus Tarquinius sám byl posléze ve vyhnanství zavražděn Lucretiími mstiteli.¹⁸

Na syžetu tohoto v renesanci oblíbeného a ve výtvarném umění často ztvárňovaného příběhu vytváří Valla vlastní mýtus, který je centrálním místem jeho dialogu. Ještě před uvedeným zločinem přichází Sextus Tarquinius do Delf ptát se boha Apollóna na svůj osud. Ten mu věští násilnou smrt ve vyhnanství, jejímž důvodem budou jeho budoucí násilnické zločiny. Sextus žádá změnu nepříznivé

věštby, což Apollón odmítá s poukazem na to, že on pouze vidí, co se stane v budoucnosti, avšak není pánem nad budoucími událostmi. Bylo by absurdní, shodnou se účastníci Vallova dialogu Laurentius a Antonius, vinit Apollóna z toho, že když vidí události, jak se stanou, je také jejich příčinou. Apollón svým předvěděním nemůže změnit osud, který Sexta čeká a jež syn římského krále považuje za nespravedlivý. Jeho předvědění nemá vliv na to, že se Sextus stane zločincem, a Sextus si na ně nemůže stěžovat. Stejně tak si na boží předvědění nemůže stěžovat ani zrádce Jidáš. Zdá se tedy, jak se opět účastníci dialogu shodnou, že to, co se Boëthiovi racionálními prostředky filosofie odpovědět nepodařilo, uspokojivě vyřeší argumentace rétorická: Boží předvědění nemá vliv na nutnost budoucích událostí, a neruší tak možnou svobodu lidského rozhodování (Valla 2021, par. 68–80, 36–40).

Okamžitě se však vynoří nový, ještě palčivější problém. Přestože Apollón není zodpovědný za to, jak se budoucí události budou odvíjet, za to, že se Sextus stane zločincem, zdá se, že toto v budoucnosti nastane nutně, že Sextus, který nyní ví, že se zločincem stane, nemůže se jím nestát, jakkoli by o opak usiloval sebevíce. Sextus nemůže změnit svůj osud, jinak by totiž Apollón věstil něco, co není pravda, a byl by lhářem, což odporuje jeho schopnosti providence. Problém vztahu Božího předvědění a svobodné lidské vůle se tak přesouvá k problému vztahu Božího předurčení a lidské svobody.

Klíčovým momentem Vallovy argumentace je totiž odlišení Božího

16 Především díky svému dílu *Elegantiae linguae latinae*, srv. Valla (2020).

17 Srv. např. slavný Petrarkův list o výstupu na Mont Ventoux, Špička (2014).

18 Livius (1971, I, par. 56–60, 115–121). Vyprávění lze nalézt také u Ovidia v jeho *Kalendáři II*, Ovidius Naso (1985, 330–334).

předvedení a Boží moci, které činí prostřednictvím personifikace jednotlivých Božích vlastností se schopnostmi bohů řeckého panteonu, tedy rétorickými prostředky: předvedení odpovídá bůh Apollón, zatímco personifikací moci, tj. předurčení, je bůh Jupiter. Sextus nemůže vinit Apollóna, Boží předvedení, z nepříznivého osudu. Pokud by měl někoho vinit, měl by se obrátit na Jupitera, pána nad osudem.

Valla se samozřejmě nestává polyteistou, který by uctíval bohy řeckého panteonu. Mýtus zde hraje roli antickeho modelu, který humanista napodobuje s důrazem na rétorický charakter argumentace. Ta mu umožní oddělit Boží vlastnosti, které v Bohu jako jednotě ve skutečnosti oddělitelné nejsou, a pojednat o nich separátně bez nároku na syntetizující filosofickou výpověď o Bohu. O tu mu nejde, vždyť filosofickou teologii s jejími nároky odmítá. Jeho cílem je předvést argument, jehož prostřednictvím by se ukázala slučitelnost Božího předvedení a lidské svobody, což se mu podle všeho daří.

Humanista si zároveň uvědomuje, že argument není dostačující, neboť problém přesunutím na jinou úroveň problémem zůstává. Valla vkládá nespokojenost s tímto „řešením“ do úst partnera dialogu – Antonia. Literární Laurentius se však ve své odpovědi uchyluje k něčemu, co by bylo možné nazvat rétorickým úskokem. Již v úvodu dialogu totiž žádá Antonia o přesné vymezení otázky, na kterou má odpovědět, a ta po vzájemné dohodě zní: slučitelnost Božího předvedení se svobodou lidské vůle. A ujišťuje se, že Antonius

nebude žádat nic jiného. Antonius slibuje, že se „spokojí s obědem a nebude žádat večeři“ (Valla 2021, par. 35, 21), tedy že po zodpovězení dané otázky nebude klást otázku další. A nyní, když Antonius vyžaduje od Laurentia, aby se vyjádřil ke vztahu Božího předurčení k lidské svobodné vůli, ten to s odkazem na předchozí domluvu odmítá. K požadovanému se již vyjádřil, a tak nechť si Antonius k druhé otázce najde jiného debatéra (Valla 2021, par. 84, 44).

Stěží lze považovat Laurentiovo odmítnutí za poctivý filosofický postoj. Zároveň lze však jen stěží obviňovat z nepoctivosti (Antonius dokonce Laurentiovi zlořečí, že jej podvedl) samotného Vallu. Čtenář se nesmí nechat strhnout dialogem a považovat jej za záznam debaty mezi Vallou a někým jiným, kdo oprávněně formuluje námitky proti humanistickému řešení. Vallův dialog má promyšlenou strukturu a Laurentiovo odmítnutí zodpovědět druhou otázku je součástí humanistovy argumentační strategie, jejímž významným momentem je i ironie. Vždyť Laurentiovy vytáčky působí vzhledem k závažnosti problému, jak je v návaznosti na Boéthia formulován, až směšně. A tak se zdá, že cílem veškeré Vallovy rétorické argumentace je poukázat na absurdnost celého problému, pokud jej chceme uchopit filosoficky, což koresponduje s Vallovým principiálním odmítnutím filosofické teologie.

Lze tedy spolu např. s Eckhartem Kesslerem považovat za cíl Vallova dialogu ukázat, že v daných hranicích lidského poznání není problém svobody lidské vůle řešitelný (Kessler 1987, 43).

V závěru dialogu se Laurentius odvolává na sv. apoštola Pavla, který ačkoli byl „vytržen až do třetího nebe“ a byl „nádobou vyvolení“, není s to pochopit tajemství Boží moudrosti (Valla 2021, par. 91, 47). Jak by toho měli být schopni obyčejní smrtelníci a posuzovat, zda Bůh, který někoho omilostňuje a jiného zatracuje, to činí v souladu s lidskou svobodou?

Předurčenost lidského osudu Bohem může sice vést k závěru, že náš humanista svobodu lidského rozhodování odmítá. Tohoto názoru byli oba slavní protagonisté sporu o svobodnou vůli na počátku 16. století Erasmus Rotterdamský¹⁹ a Martin Luther.²⁰ Z celku dialogu však vyplývá něco jiného. Přestože Valla Laurentiovými ústy tvrdí, že Bůh, respektive jeho moudrost je předcházející příčinou vůle, a tak on je tím, kdo někoho zatvrzuje a nad jiným se slitovává (Valla 2021, par. 91, 48), zároveň jedněmi ústy dodává:

On nám ale žádnou nutnost nepůsobí a nezbavuje nás svobody rozhodování tím, že jednoho zatvrzuje a nad druhým se slitovává, protože to dělá s nejvyšší moudrostí a svatostí. Důvody tohoto jednání ovšem uložil a skryl jakoby v nějaké tajné pokladnici. (Valla 2021, par. 92, 48)

Je to tedy vskutku spíše nedostatečnost lidského poznání, jsou to hranice lidských poznávacích schopností, na co Valla chce svým dialogem upozornit. Humanista svou argumentací nedokazuje, že lidské rozhodování je svobodné, ani že lidské rozhodování s ohledem na Boží předurčení svobodné není. Dialog ústí v závěr, že věřící křesťan je o existenci svobodné vůle přesvědčen bez toho, aniž by pro to podával racionální důkaz.²¹ Valla tak dospívá k pozici, kterou bychom mohli nazvat fideismem: svoboda rozhodování je článkem víry, a nikoli předmětem filosofického dokazování.²²

Rozhodující je pro nás víra, ne pravděpodobnost důvodů. Přispěje snad znalost toho tak moc k posílení víry? Víc prospěje pokora.²³

Z citace je třeba zdůraznit nemožnost podat racionální zdůvodnění. To je cílem celé Vallovy humanistické argumentace proti Boëthiově filosofické, racionální argumentaci z jeho *Filosofie utěšitelky*. V tomto kontextu je vhodné se ještě zastavit u interpretace, již nabídl Ernst Cassirer, podle kterého Valla jako první přesunul diskusi o svobodné vůli a svobodném rozhodování na rovinu přirozeného rozumu (Cassirer 1969, 82). Toto tvrzení je platné jen v tom smyslu, že Valla upozorňuje právě na hranice

19 Ib 2, s. 124. Erasmus považuje Vallovu pozici za stejnou jako Máního a Wiclefa a jeho postoj odmítá.

20 Luther se oproti Erasmovi, ve své odpovědi na Erasmovo dílo, naopak k Vallovi a Wiclefovi v tomto ohledu hlásí, Luther (2019, 63).

21 Takto hodnotí dialog Kessler (1987, 48).

22 Srv. např. fideismus Pietra Pomponazziho, kterým je uzavřen téměř každý z jeho spisů, včetně *De fato*, srv. Nejeschleba (2014).

23 Valla (2021, par. 106, 54). S odkazem na tuto pasáž uzavírá svou analýzu i E. Kessler (1987, 48).

přirozeného rozumu, které znemožňují otázku zodpovědět.²⁴

Dodejme závěrem, že Vallovy argumentace si později velmi cení racionalista Leibniz, který ve své *Theodiceí* píše, že právě dialog *O svobodném rozhodování* spolu s dialogem *O rozkoši* ukazují, že Valla „byl neméně filosofem než humanistou“ (Leibniz 2004, par. 405, 322). Leibniz z Vallova dialogu *De libero arbit-*

rio cituje téměř doslova právě rozsáhlou klíčovou pasáž o Sextovi, kterou však doplňuje o vlastní mýtus, jehož cílem je odpovědět i na otázku Božího předurčení a sladit ji se svobodou lidského rozhodování.²⁵ Novověký racionalista tak paradoxně přistupuje na humanistický, rétorický způsob argumentace, který je kritikou pozdně antického racionalismu Boëthiova (srv. Trinkaus 1949, 60).

24 Vůči Cassirerovi se vymezuje jak Kessler (1987, 43), tak před ním zřejmě i Kristeller, byť Cassirera výslovně nezmiňuje. Valla podle něj podřizuje filosofii víře, což je v protikladu vůči interpretaci, podle níž Valla představuje racionalistický přístup k problému (Kristeller 2007, 38).

25 Leibniz (2004, par. 406–412, 322–325). Srv. Kristeller (2007, 37). Citace je na konci *Theodiceí* a Leibniz Vallův mýtus doplňuje, vytváří jeho pokračování, v němž řeší obdobnými prostředky to, co Valla nechal otevřené (Sextus jde z Delf do Dódóny za Jupiterem), čímž Leibnizova esej končí (Leibniz 2004, par. 413–417, 326–329). K interpretaci srv. Cameron (2007).

BIBLIOGRAFIE

- Black, Robert a Gabriella Pomaro. 2000. *La consolazione della filosofia nel Medioevo e nel Rinascimento italiano. Libri di scuola e glosse nei manoscritti fiorentini / Boëthius's Consolation of Philosophy in Italian Medieval and Renaissance Education. Schoolbooks and their Glosses in Floren*. Firenze: SISMEL: Edizioni del Galuzzo.
- Blum, Paul Richard. 2021. „Humanismus jako filosofie: Lorenzo Valla“. In *Lorenzo Valla: O svobodném rozhodování*, editoval Tomáš Nejeschleba, 59–91. Praha: Vyšehrad.
- Boëthius, Anitius Manlius Torquatus Severinus. 2004. *Teologické traktáty*. Přeložili Tomáš Machula, Richard Mašek, Tereza Michalová a Martina Pavelková. Praha: Krystal OP.
- Boëthius, Anitius Manlius Torquatus Severinus. 2012. *Filosofie utěšitelkou*. Přeložil Václav Bahník. Praha: Vyšehrad.
- Cameron, Margaret. 2007. „Ac pene Stoicus: Valla and Leibniz on ‚The Consolation of Philosophy‘“. *History of Philosophy Quarterly* 24 (4): 354.
- Cassirer, Ernst. 1969. *Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Courcelle, Pierre. 1967. *La Consolation de Philosophie dans la tradition littéraire. Antécédents et postérité de Boèce*. Paris: Études augustinienes.
- Dante Alighieri. 1965. *Božská komedie*. Přeložil Otto František Babler. Praha: SNKLU.
- Erasmus Rotterdamus, Desiderius. 2006. *O svobodné vůli / De libero arbitrio*. Přeložila Karla Korteová. Praha: OIKOYMENH.
- Evans, Jonathan. 2004. „Boëthius on Modality and Future Contingents“. *American Catholic Philosophical Quarterly* 78: 247–71.
- Gelber, Hebster Goodenough. 2004. *It could have been otherwise. Contingency and necessity in Dominican theology at Oxford, 1300–1350*. Leiden – Boston: Brill.
- Grafton, Anthony. 1981. „Epilogue: Boëthius in the Renaissance“. In *Boëthius: His Life, Thought and Influence*, editovala Margaret Gibson, 410–415. Oxford: Blackwell.
- Hoenen, Maarten a Lodi Nauta, eds. 1997. *Boëthius in the Middle Ages. Latin and Vernacular Traditions of the Consolatio Philosophiae*. Leiden: Brill.
- Kessler, Eckhard. 1987. „Einleitung“. In *Lorenzo Valla: Über den freien Willen / De*

- libero arbitrio*, 9–51. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Kristeller, Paul Oskar. 2007. *Osm filosofů italské renesance*. Přeložil Tomáš Nejeschleba. Praha: Vyšehrad.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. 2004. *Theodicea*. Přeložil Karel Šprunk. Praha: OIKOYMENH.
- Livius, Titus. 1971. *Dějiny I*. Přeložili Pavel Kucharský a Čestmír Vránek. Praha: Svoboda.
- Luther, Martin. 2019. *O zotročené vůli*. Přeložila Ivana Kultová. Chlumec: Poutníková četba.
- Magee, John. 2009. „Good and morality: Consolatio 2-4“. In *Cambridge Companion to Boëthius*, editoval John Marenbon, 181–206. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marenbon, John. 2003. *Boëthius*. Oxford University Press.
- Nauta, Lodi. 1997a. „The ‚Glosa‘ as Instrument for the Development of Natural Philosophy: William of Conches’ Commentary on Boëthius“. In *Boëthius in the Middle Ages. Latin and Vernacular Traditions of the Consolatio Philosophiae*, editovali Maarten Hoenen a Lodi Nauta, 3–39. Leiden: Brill.
- . 1997b. „The Scholastic Context of Nicholas Trevet’s Commentary on Boëthius“. In *Boëthius in the Middle Ages. Latin and Vernacular Traditions of the Consolatio Philosophiae*, editovali Maarten Hoenen a Lodi Nauta, 41–67. Leiden: Brill.
- . 2002. „Magis Platonius quam Aristotelicus: Interpretations of Boethius’s Platonism from the Twelfth to the Seventeenth Century“. In *The Platonic Tradition in the Middle Ages. A Doxographic Approach*, editovali Stephen Gersch a Maarten Hoenen, 165–204. Berlin: De Gruyter.
- . 2003. „Some Aspects of Boethius’ Consolatio Philosophiae in the Renaissance“. In *Boèce: ou la chaîne des savoirs. Actes du colloque international de la Fondation Singer-Polignac*, editoval Alain Galonnier, 767–778. Leuven: Peeters.
- . 2009. „The Consolation: the Latin commentary tradition, 800–1700“. In *The Cambridge Companion to Boëthius*, editoval John Marenbon, 255–278. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nejeschleba, Tomáš. 2014. „Principy filosofie Pietra Pomponazziho – hledání ‚pravého‘ aristotelismu“. *AITHER. Časopis pro studium řecké a latinské filosofické tradice* 7 (11): 38–47.
- Ovidius Naso, Publius. 1985. *Verše z vyhnanství*. Přeložili Ivan Bureš a Rudolf Mertlík. Praha: Svoboda.
- Sharples, Robert. 2009. „Fate, prescience and free will“. In *Cambridge Companion to Boëthius*, editoval John Marenbon, 207–227. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stehura, Evžen. 2013. „Diskuse o svobodě v pozdní antice“. In *Pojetí svobody v dějinách a současnosti filosofie*, editoval Tomáš Nejeschleba, 13–23. Brno: CDK.
- Špička, Jiří. 2014. „Hora Petrarceva svědomí“. In *Francesco Petrarca: Výstup na Mont Ventoux*, 9–64. Vyšehrad: Praha.
- Trinkaus, Charles. 1949. „The Problem of Free Will in the Renaissance and the Reformation“. *Journal of the History of Ideas* 10 (1): 51–62.
- Valla, Lorenzo. 1934. *De libero arbitrio*. Editovala Maria Anfossi. Firenze: L.S. Olschki.
- . 1970. *De vero falsoque bono*. Editovala Maristella de Panizza Lorch. Bari: Adriatica.
- . 1977. *On pleasure / De voluptate*. Editovali Allen Kent Hieatt a Maristella Lorch. New York: Abaris Books.
- . 1982a. *Repastinatio dialectice et philosophie. Vol. 1. Retractatio totius dialecticae cum fundamentis universe philosophie*. Editoval Gianni Zippel. Padova: Antenore.

- . 1982b. *Repastinatio dialectice et philosophie*. Vol. 2. *Repastinatio dialecticae et philosophiae*. Editoval Gianni Zippel. Padova: Antenore.
- . 1983. *Dialogue sur le libre-arbitre*. Editoval Jacques Chomarat. Paris: J. Vrin.
- . 1987. *Über den freien Willen = De libero arbitrio*. Přeložil Eckhard Kessler. München: W. Fink.
- . 2020. „Z Elegancí latinského jazyka. Předmluva k šesti knihám Elegancí“. *Italská renesanční literatura. Antologie*. Sv. 1, editovali Václav Černý and Jiří Pelán, přeložil Lubor Kysučan, 216–220. Praha: Karolinum.
- . 2021. *O svobodném rozhodování*. Přeložil David Sanetrník. Praha: Vyšehrad.
- Vidmanová, Anežka. 1981. „Boëthius a Čechy“. In *Boëthius – Poslední Říman*, 13–45. Praha: Vyšehrad.
- Wettherbee, Winthrop. 2009. „The Consolation and medieval literature“. In *The Cambridge Companion to Boëthius*, editoval John Marenbon, 279–302. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zippel, Gianni. 1970. „L'autodifesa di Lorenzo Valla per il processo dell'Inquisizione napoletana (1444)“. *Italia medioevale e umanistica* V (13): 59–94.